

Міфологеми та фольклоризми як складники образної системи постмодерної поезії Неди Неждани

Калашник Ю. І. Міфологеми та фольклоризми як складники образної системи постмодерної поезії Неди Неждани. У статті досліджуються міфологеми та фольклоризми, які використовуються в поетичній мові Неди Неждани, з'ясовуються структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості словообразів, створених на їх основі, а також шляхи авторського переосмислення традиційного значення.
Ключові слова: міфологема, фольклоризм, символ, архетип, семантика, контекст, експресивність.

Калашник Ю. И. Мифологеми и фольклоризмы как составляющие образной системы постмодерной поэзии Неды Нежданы. В статье исследуются мифологеми и фольклоризмы, которые используются в поэтическом языке Неды Нежданы, определяются структурно-семантические и функционально-стилистические особенности словесных образов, созданных на их основе, а также пути авторского переосмысления традиционного значения.
Ключевые слова: мифологема, фольклоризм, символ, архетип, семантика, контекст, экспрессивность.

Kalashnik Y. I. Mifologem and folklorizmes constituents of the vivid system of postmodern poetry of Neda Nezhdana. In the article is characterized mifologemes and folklorizmes, which are used in poetic language of Neda Nezhdana, structure, semantic and functional-stylistic features of verbal appearances, created on their basis, and also way of author is determined.
Key words: mifologema, folklorizm, symbol, archetyp, semantics, context, expressivity.

Українська модерністська поезія демонструє, здавалося б, несумісні або принаймні суперечливі літературно-художні явища: з одного боку, надзвичайно виразні відштовхування й переосмислення традиційних художніх систем, що відбивають усталені форми й способи авторського початку, принципів та особливостей світовідчуження, а з другого боку, характерну орієнтацію на усталені в сім'юсфері української культури домінуючі для неї образи, символи та мотиви. Серед останніх важливе місце посідають складники міфологічної та фольклорної картини світу, що відбивають прикметні для української

людини ідеї, ідеали та ціннісні орієнтири. Із цього погляду заслуговує на особливу увагу поетична творчість Неди Неждани.

У центрі її поетичного світу знаходиться людина, з її стосунками, переживаннями, почуттями. Автор тонко передає психологію чоловіка й жінки, майстерно вимальовує різні соціальні типи людей.

При цьому сам образ автора постає в його сучасному модерністському вияві, що проявляється на різних художніх рівнях, у тому числі й мовностилістичному.

Беручи до уваги особливості ідейно-художньої організації поетичного світу Неди

Неждани, місце й роль у цьому світі архетипних образів, важливим видається аналіз міфологем та фольклоризмів у поезії автора як носіїв традиційних, усталених культурних понять і смислів.

Об'єктом дослідження є міфологеми й фольклоризми, що функціонують у мові творів поетеси.

Предметом аналізу – структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості словообразів, створених на основі використання міфологем і фольклоризмів як чинників формування ідейно-художнього світу Неди Неждани. Матеріалом для аналізу послужила мова збірки «Котивишня» (1996 року), в якій уміщено тексти поетеси різних років у повному обсязі.

Відзначимо, що в українській філологічній науці є лише кілька праць, у яких автори торкаються окремих питань творчості Неди Неждани [8; 3; 6]. Цим значною мірою зумовлюється актуальність дослідження обраної теми.

Поетична мова збірки Неди Неждани насичена різноманітними за походженням символами: архетипними, фольклорними, ідеологічними та індивідуально-авторськими.

У наскрізно символічній поезії представлені міфологеми й фольклоризми різних тематичних груп. Як показує проведене дослідження, найбільш активно функціонують ті словообрази, що пов'язані із всеохопним символом «вода», який репрезентується такими лексемами: *дощ, озеро, ріка, туман, сніг, Венеція* та ін.

Так, змальовуючи стосунки між чоловіком і жінкою, Неда Неждана використовує словообраз *дощ* як текстову скріпу в поезії «Любий у тебе очі кольору завтра»:

Ти такий великий
що на тобі можна малювати планету
руки парасолька від дощу
що йде завжди
навіть у кімнаті
Навіщо я тобі така мокра?
Я ж можу вислизнути з рук як рибка
Любий не питай мене ні про що
ні про ніщо
У мене немає завтрашньої газети
Я пустила її корабликом по дощу
бо що як там написано
що ти мені не Любий
а малювати на тобі можливо тільки
Ніч [4:44].

Поетеса розгортає образність контексту, виходячи саме із символічної семантики лексеми *дощ*, яка в народнопісенній творчості позначає смуток і сльози. У тематичному плані цього символу знаходяться епітет *мок-*

ра і об'єкти порівнянь (*рибка, кораблик*). У результаті взаємодії фольклоризму й цих сучасних образів тексту ліричної поезії надається динамізм, кульмінаційною точкою якого є заперечний предикат – *не любий*. До речі, використання міфологеми *ніч* стосовно чоловічого образу є не випадковим, оскільки в давніх українців бог ночі – Чорнобог – теж мав чоловічу стать і вважався ворогом світла [7:336].

Символи «ніч» і «дощ» пов'язуються із змалюванням Недою Нежданою образу жінки, точніше, із художнім переданням її сутності:

Бути жінкою це дуже просто
це роздвоїтися і подвоїтися одночасно
це відчуті подвійну вагу/ і вдвоє менше силу
це розбити все навпіл
ніч навпіл
дощ навпіл
а потім якось склеїти себе з двох половинок
чорної і білої/ і будеш такою ж **сірою**
як ранок [4:37].

Аналізовані словообрази підтримуються символами-кольороназвами *чорна, біла, сіра* і знаходять у них своє подальше художнє розгортання.

Узагалі для художньої уяви поетеси характерним є асоціювання стосунків чоловіка і жінки з образами *дощу* і *ночі*, наприклад:

Я не знала чому нас розводять мільйонно
<...> нас розводить **дощами** і склом віконним
Ніч
бо ми разом ходили по садочку в Едемі
<...> [4:90].

У розгорнутій метафорі *ніч* є суб'єктом дії, а *дощ* виступає знаряддям. Наведений контекст не позбавлений символічного значення, закріпленого традиційно за цими словообразами.

Передаючи ставлення ліричної героїні до Києва, Неда Неждана створює такий метафоричний образ:

Я без тебе краплина брудного **дощу**
А вже вітер ушух і дощ ушух
Я тобі виціловую очі скло
Вже й життя все моє по шибках потекло [4:103].

Біль за сучасне Києва, особливо після Чорнобильської трагедії, враховуючи й історичну долю, передається словообразом *дощ* як сльози. Архетипними є символи заключного речення: *Як же тобі не сіріти перлиною висхлого моря?* [4:103], які вносять глибинний смисл і експресію, відбиваючи сірість, бездуховність, відсутність достойного для української столиці життя.

Неді Неждані вдається досить гармонійно поєднати міфологеми із жаргонною лексикою, що використовується в контексті, який передає сучасний соціальний стан людей, їх поведінку й настрій. Наприклад:

Безробітний **бомжонутий** дощ
сходить **фіолетовим туманом**
А в ньому як у **лісі пофіговому**
хоч в око стрель
не видно ні ока
ні Стрільця
ні Водоля
що воду литиме на вкрадені жорна
повітряних млинів
з якими воюють засмучені лицарі [4:72].

Безумовно, створені епітети є експресивними через стилістичну забарвленість. У сполученні з архетипними символами вони передають гірку іронію щодо соціальної безвиході, байдужості.

Нерідко слово *вода*, *дощ*, *ріка* мають синтагматичне розгортання і перебувають в контексті поезій як складники тропеїчних засобів. Наприклад, сприйняття виразу обличчя передається таким чином:

Я читаю нічого не розуміючи/ мов заклинання від *дощу*/ що може все це змити («Лист лиця») [4:27]; стан очікування – <...>я не хочу викликати *дощ*/ посилаючи його ритми у простір [4:26]; духовна близькість і схожість ліричних суб'єктів – ...чи мої очі розчинилися в твоїх/ і моя каламутна *вода* стала дзеркальною [4:41]. Ці контексти наведено з різних поезій, які поєднані темою стосунків чоловіка й жінки. Неда Неждана використовує ці народнопоетичні символи для тонкого передання глибоких душевних переживань, що супроводжуються смутком, за традиційною семантикою образів. Але *дощ*, як і *сльози*, мають живильну й очищувальну властивості. Поетеса посилює словообраз *вода*, додаючи епітет *каламутна*, що теж має конотативне значення «журба, туга».

Експресивністю відзначаються ті контексти, в яких Неда Неждана створює зіставно-протиставні словообрази до символічних, наприклад:

...то не озеро
а спрага втілена
то не гори а камені на серці
подивився ти тільки твій силует у воді
подивилася я тільки мій [4:84].

«Масштабність» семантики лексем *озеро*, *гори* протиставляється особистому – *спрага втілена*, *камені на серці*, але ця мовна образність не звужує асоціативності, оскільки особисте для людини є найближчим і найдорожчим, а тому не менш значним.

Безперечно, складнішою для прочитання та інтерпретації виявляється образність тих поезій, що наскрізно символічні. Зокрема, на значеннях символів-гідронімів ґрунтуються поезії «Мала чорно-біла поемка» [4:61], «Я пам'ятаю коли води були озерними...» [4:92], «Венеція» [4:105].

Вірш із символічною назвою «Мала чорно-біла поемка» присвячено темі кохання. Конструюючи текст на символічній образності лексем *вода*, *озеро*, *вогонь*, *туман* і назв кольорів *чорний* і *білий*, Неді Неждані вдається передати всю складність почуття кохання в сприйнятті ліричної героїні. Художній світ цієї поезії ґрунтується на грі архетипними словообразами:

Дім у **чорному Озері**

Озеро де не можна озиратися
бо позаду голос одинокий
у музиці безголосій
підеш і вороття нема
бо стулить свої губи
над тобою **вода**
Озеро в білому домі
Дім не можна **диміти**
бо **вода вогню** не любить
і **дим** над Озером
то **туман**-безуман
а в тумані ні Дому
ні Озера не видно
Ми сидимо біля кавового озера
ще лежить на вершинах морозиво
ми ще холодні але вже солодкі
і спрага як нав'язлива мелодія
Давай ти вип'єш моє відбиття/ а я
твоє...[4:61].

Із цієї поезії складно вичленувати мінімальні контексти, оскільки словесна образність із символічним значенням нанизується ланцюжковим зв'язком.

Авторською трансформацією міфологічного символу *вода*, що позначає життя, вважаємо використання назви *Венеція* в однойменній поезії:

Тоді ти розумієш що все життя це Венеція
Венеція країна води [4:105].

До речі, уживання конкретного топоніма замість назв *вода*, *річка* притаманне фольклорній поезії (зокрема, назви *Дунай*).

Інтимні стосунки передаються метафорично з використанням міфологеми *вода*:

Ночі
Темна вода заливає по очі
ми дивимось одне на одного
і перетікаємо
і такі калюжі стоять
що не переступити їх
не переплисти
хіба що перелетіти [4:22].

Поетеса в характерній для постмодерної літератури манері «приземлює» образність цього контексту, уводячи лексему *калюжі*. Уживаний словесний образ *вода* служить не тільки символічним тлом для відбиття стосунків закоханих, що притаманно для фольклорних текстів, а максимально наближується до змалювання ліричних суб'єктів: вони набувають здатності *перетікати*. Неда Неждана будує заключний образ цієї поезії таким чином:

Скільки втекло ночей
Скільки випито очей
Хіба ж то ночі
Очі? [4:22].

Виникають асоціації із висловом *скільки води утекло* стосовно плинності життя.

Поетеса може безпосередньо ототожнювати образ жінки з водою:

Попроси в неї снігу що йде
Попроси в неї льоду що тане
І вона потече за тобою
І вона полетить за тобою
бо жінка летюча вода [4:40].

У наведеному контексті поєднано назви різних фізичних станів води (сніг, лід, вода), що в художній тканині поезії викликають асоціації з різними душевними станами людини. Експресією відзначається словообраз *летюча вода*, яким може позначатися і туман, і сніжинки, що цілком логічно пов'язані зі снігопадом і таненням льоду. У той же час це якесь своєрідне явище, що має не характерну для води здатність летіти за кимось. І саме в цьому параметрі й простежується конотативне значення образної сполуки *летюча вода* як символу кохання та взаємних почуттів.

Подібне ототожнення, що ґрунтується на цьому ж значенні, має місце в контексті іншої поезії зі схожим тематичним планом:

Я вода біля тебе
не знаю струмок чи вже струм
протікаю між пальцями чи утікаю [4:48].

Поетеса створює ряд асоціативних словообразів: *Твої руки дельфіни у сітці волосся; від мене лишилися вух черепашки* [4:48], які є контекстним обрамленням міфологеми і вносять сучасний струмінь.

Убачаємо витoki фольклорного мотиву «просити води напиться, що означає «шукати взаємності в коханні» в такій мовній образності поетеси:

З якої води холодної очі твої виростили
Спрагла двох крапель жодної
з них не дістала
Хотіла червону і жовту
Вони сині [4:92].

Розвиток традиційних образів іде шляхом уведення епітетів, на які переноситься смисловий акцент, що пов'язаний з їхнім символічним значенням: *червоний* – колір кохання, *жовтий* – золота, світла, а *синій* – порожнечі. Близькість жовтого й червоного кольорів простежується в дівочих ворожіннях про заміжжя [5:139]. У контексті цієї поезії Неда Неждана звертається до властивого їй художнього ототожнення жінки і води:

Навіть якщо я буду краплею води на долоні
ти залишиш її відкритою допоки не вщухне дощ
Навіть якщо я буду сонячним зайчиком
ти не станеш тінню на моїй дорозі [4:92].

У такий спосіб поетеса створює багатий на асоціації і тому неоднозначний для інтерпретування мовний образ. Припускаємо одне з можливих прочитань: сподівання ліричної героїні на те, що невзаємність у почуттях не знищить здатності любити.

У поезії «Кухня готує сварки» Неда Неждана звертається до архетипного поєднання словообразів *вогонь* і *вода*, що символізує кохання. Поетеса за допомогою цих символів передає протилежні стосунки – непорозуміння і сварок:

А блакитний жертковий вогонь
підігриває брудну водичку слів
щоб вилити її на підлогу
звільнити від слідів
та сліди то продовження ніг
а без ніг і любити не буде
Ніхто [4:84].

Зв'язок з архетипними образами підтверджує дієслово *любити*. Переосмислення досягається введенням до розгорнутої метафори епітетів *голубий (вогонь)*, що є кольором газу на кухні, та *брудна (водичка слів)*. Використання цих образів зумовлене ідейно-художнім планом аналізованої ліричної поезії. Архетипний зв'язок між символами дозволяє актуалізувати закладений у тексті смисл, тобто те, що побутові сварки тривають саме між закоханими.

Лише з точки зору символічного значення стає зрозумілим порівняння, створене в поезії «Місто постелилося пустелею»:

А ми були відвертими
мов два порожні акваріуми
дві жмені висушеного вночі моря
синьою була сила
жовтою була слабкість [4:43].

Замість символу *вода* використовується лексема *акваріум*, яка посилюється словообразом *море*. Обидва явища змальовуються без води, що означає відсутність кохання.

Для змалювання ліричного суб'єкта в поезії «Чоловік» Неда Неждана звертається до архетипних символів, таких, як *повітря*, *вітер*, *вістрія*, *світло*. За народними уявленнями, *вітер* є демонічною істотою. У той же час *вітри* поділялися на добрі та злі і могли, відповідно, мати руйнівну силу або благодію [7:178]. Поетеса в епіграфі до аналізованого вірша поєднує словообраз *вітер* з епітетами, які мають позитивне-оцінне значення:

Чоловік це маленький південний **вітер**
лагідний і теплий
але коли він вшухає
я дивуюсь як на асфальті росте листя [4:13].

Через мовний образ *вітру* чоловік змалюється не тільки як життєдайне начало, а й наділяється у зв'язку із цим надзвичайними властивостями. Подальше розкриття образу ліричного героя пов'язано з низкою порівнянь, об'єктами яких так само є міфологеми:

Чоловік потрібен як повітря
як вістрія
Чоловік вісник
народження таємниці
Чоловік приходить як свято
як світло [4:13].

Лексема *світло* символізує першотворення світу життя, істину знань [7:460].

Із символічним образом *вітру* органічно пов'язані символи *повітря* і *вісник*. Архетип *повітря* позначає стихію, в якій перебувають різні невидимі демонічні істоти, які можуть як шкодити людині, так і приносити користь. Щодо словообразу *вісник*, то він є одним із атрибутів *вітру* в фольклорі, де *вітер* сприймається як посланець, його посилають із вітаннями, побажаннями або звісткою [2:101]. Як бачимо, аналізовані символічні образи поєднують позитивне і негативне начало. Це, у свою чергу, дозволяє поетесі продовжувати змалювання макрообразу в протилежному ключі – суто негативному, де опорним символом стає *крук*:

Чоловік з'являється круком
оселя його розлука
Чоловік крик у криницю
Я набрала води а вона розійшлася кола-

ми [4:13].

Неда Неждана звертається до взаємопов'язаних образів-символів *криниці* і *води*, що втілюють у фольклорних текстах мотив кохання. Поетеса активізує їх подвійну і водночас протилежну семантику – і місця зустрічі закоханих, і місця розлуки.

У наскрізно іронічній поезії «...Але очі твої засвітилися блакитно...» зображено сприйняття ліричною героїнею чоловіка, що викликав у неї глибокі симпатії. Градація образності цього контексту завершується використанням фольклоризму *білий кінь*:

Я тоді ще не знала, що твої сліди падають у
непорозуміння
Лише коли мені наснився **кінь білий**
І подивився на мене нелюдським голосом
Я зрозуміла що вершника більше не існує в
потойбіччі
Він народився [4:35].

Іронічне значення досягається метафоричним уживанням фразеологізму *нелюдським голосом* (кричати), що супроводжується несподіваною заміною дієслівного компонента. У замовленнях *білий кінь* наділявся активно магічною дією і масть коня була ознакою не побутовою, а космічною. Вершник також розглядався як символічний атрибут коня. Неда Неждана активізує давню семантику образу коня як уособлення нечистої сили, що, за віруваннями, могла перевтілюватися в цю тварину [7:235]. Заключним акордом у змалюванні ліричного суб'єкта є викриття його як спокусника.

Отже, традиційна мовна образність стає джерелом неповторного індивідуально-авторського переосмислення в поетичній мові Неда Неждани. Важливим є подальше дослідження міфологем і фольклоризмів, які функціонують у нових, наповнених сучасними поглядами й проблемами постмодерних поезіях і привертають увагу своєю експресивністю, що створюється несподіваним контекстом і значенневими відтінками, які виникають у результаті взаємодії їх глибинної семантики з іншими складниками ідіостилію.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / Войтович Валерій. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
3. Зуєнко Ю. І. Комічне в поезії Неда Неждани та особливості його фразеологічного вираження / Ю. І. Зуєнко, О. А. Шумейко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — 2006. — № 727, вип. 47. — С. 56—59.
4. Неждана Неда. Котивишня : [збірка віршів] / Неда Неждана. — К. : Смолоскип, 1996. — 108 с.